

О. С. Альбеценко,
аспірант, Миколаївський державний аграрний університет

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

У статті було розкрито теоретичні основи сталого розвитку землекористування аграрного сектора, механізми реалізації, а також методологічні підходи до формування його концепції.

The paper was the theoretical foundations of sustainable agriculture land use, implementation mechanisms and methodological approaches to the concept.

*Ключові слова: сталий розвиток, індикатор стійкого розвитку.
Key words: sustainable development, sustainable development indicator.*

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ

На думку більшості вчених, термін "сталий розвиток" не може існувати взагалі, оскільки включає слова, що взаємовиключають одне одного. Адже сталий розвиток за своїм внутрішнім змістом має означати перманентне відтворення так званого стану гомеостазу (динамічної рівноваги) з періодичною зміною його рівня, при якому відбувалося постійне розв'язання суперечностей між внутрішніми компонентами системи, а зміна параметрів біосфери не виходила за межі катастрофічних (фатальних) для системи трансформацій.

МЕТА РОБОТИ

Мета статті — розкрити теоретичні основи сталого розвитку землекористування аграрного сектора, а також методологічні підходи до формування його концепції.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У цілому, в літературі нараховують більше 60 визначень стійкого розвитку. Частково це пов'язано з різним переказом, а звідси — й тлумачення поняття. З іншого боку, існують різнополярні точки зору щодо можливості застосування терміна "сталий (стійкий) розвиток" взагалі. Поняття сталого розвитку з наукового погляду бути не може, оскільки в природі все змінюється, а розвиток є проявом нестійкості, тому поняття стійкості стає двозначним, а сталий розвиток — нонсенсом. Інша група науковців стверджує, що стійкий розвиток є однією з утопій людства, що, не маючи чітких критеріальних меж, у якості чергового "світлого майбутнього" дозволяє нескінченно багато фантазувати про конкретні цільові орієнтації, шляхи та засоби до кінцевої мети.

Неоднозначність розглянутого поняття полягає в тому, що "сталість" можна розуміти і як здатність утримувати рівновагу (не падати, не руйнуватися), і як стабільність, тобто здатність не змінюватися або підтримувати певні (сталі) темпи руху (розвитку). Слід зазначити, що перше значення більшою мірою відповідає традиційному визначенню стійкого розвитку, сформульованому в оригіналі.

Питання про теоретичні підходи і механізми реалізації принципів стійкого розвитку до останнього часу залишається дискусійним. Можна виділити наступні теоретичні і методологічні підходи до формування його концепції: антропоцентричний, біосферно-центричний і ноосферний.

Перший підхід передбачає можливість виживання сучасної цивілізації і подальший її розвиток за допомогою технічного прогресу. "Антропоцентричний", або утилітарний, підхід до проблеми базується на вимогах людини до якості середовища проживання і орієнтується на потенційну корисність природних об'єктів для людини і задоволення її потреб. Орієнтація на нову стратегію розвитку економіки, засновану на усвідомленні суспільством обмеженості природних ресурсів, зумовлює також необхідність обмеження потреб, перехід, власне, до поняття раціональних екологічних потреб. У стратегічному плані дії суспільства при побудові нової моделі природокористування повинні бути направлені на такий розвиток, при якому поліпшується добробут населення, забезпечується його екологічна безпека і збереження біорізноманітності. Така стратегія передбачає досягнення узгодженого розвитку природи суспільства, заснованого на таких принципах:

- знання екологічної ситуації;
- обґрунтування граничних параметрів забруднення навколишнього середовища і використання природно-ресурсного потенціалу;
- розробка економічного механізму, що забезпечує досягнення вказаних параметрів.

Другий підхід передбачає збереження біосфери як природної основи життя на Землі в процесі її еволюції. Згідно біосферно-центричного, або "ексцентричного", підходу пріоритет повинен бути відданий природним екосистемам, які володіють незалежною від людини самоцінністю (але від яких залежить якість місця існування людини, значна частина господарських ресурсів і багато компонентів, які чутливіші до забруднення середовища в порівнянні з людиною). Даний підхід передбачає орієнтацію, головним чином, на збереження і підтримку наявних екологічних систем. При цьому підтримку екологічної рівноваги можна розглядати в територіальному і соціально-економічному аспектах проблеми. У першому випадку — це збереження природної екосистем на частині території з таким розрахунком, щоб спеціально виділені ділянки підтримували раніше існуючий або бажаний баланс між середовищеутворювальними компонентами. Підтримка екологічної рівноваги в соціально-економічному аспекті передбачає природокористування відповідно до ресурсних можливостей території або визначеного регіону.

Третій підхід базується на вченні В.І. Вернадського про ноосферу (сферу розуму) і полягає у наступному: людина, виробивши в соціальному середовищі наукову думку, створює в біосфері нову геологічну силу. Біо-

сфера переробляється науковою думкою людства, переходить у новий еволюційний стан — ноосферу, а завдання науки полягає в свідомому спрямуванні організованості ноосфери, розподіл багатств, пов'язаних з усвідомленням єдності і рівності всіх людей, єдності біосфери.

Ноосфера, за В.І. Вернацьким, — сучасна стадія розвитку біосфери, пов'язана з появою в ній людства; вищий етап розвитку земної природи, результат спільної еволюції природи і суспільства, що скеровується людиною; майбутнє біосфери, коли вона, завдяки розумній діяльності і могутності людини, набуде нової функції — функції гармонійної стабілізації умов життя на планеті. Епосі ноосфери повинна передувати глибока соціально-економічна реорганізація суспільства, зміна його ціннісної орієнтації. До ідеї ноосфери примикають міркування В.І. Вернадського про можливість в майбутньому досягнення людиною стану автотрофності як засобу незалежності від органічних ресурсів.

Цим, по суті, вичерпується зміст ідей В.І. Вернадського про ноосферу. Таким чином, розгорненого і послідовного наукового опису процесу ноосферогенезу і самої ноосфери з чіткими характеристиками про ноосферу не існує. Але від цього і не можна вимагати від уявлень про далеке майбутнє.

Необхідність досліджень в історичному плані формування культури та системи землекористування на території України зумовлена щонайменше двома факторами;

- відмінність умов для існування людей на землях України порівняно з іншими цивілізаціями та державами;

- необхідність усвідомлення особливостей зв'язку матеріального характеру сільськогосподарської діяльності з процесами духовного виробництва.

Суспільство будь-якої епохи тримається на системі виробництва, яка гармонізує матеріальну й духовну сторони соціального буття. З позиції класичних соціально-економічних уявлень матеріальне виробництво пов'язується з постійним використанням людьми певних знарядь праці, які необхідні для перетворення предметів праці в бажані продукти (речі, споруди, врожай та ін.). Водночас духовне виробництво виявляє інший бік системної людської діяльності, яка спрямовує інтелектуальні досягнення на підтримку культурної традиції та формування відповідного світогляду.

Управління процесом стійкого розвитку, оцінка ефективності використовуваних засобів, оцінка рівня досягнутого вимагають розробки критеріїв і показників стійкого розвитку або (згідно світової термінології) індикаторів стійкого розвитку. Система показників для процесу стійкого розвитку відіграє ключову роль у виявленні стану системи "природа — господарство — населення" і корекції її на основі розробки програм.

Можна виділити наступні три категорії стійкого розвитку землекористування на тривалу перспективу.

По-перше, для земельних ресурсів їх кількість або можливість продукувати біомасу повинні принаймні не зменшуватися протягом часу, тобто забезпечити режим простого відтворення. Це означає збереження площі найбільш цінних сільськогосподарських угідь або — у разі зменшення їх площі — збереження (збільшення) рівня виробництва продукції землеробства, кормового потенціалу земель для сільськогосподарських тварин і т.д.

По-друге, необхідно розробити та впровадити системи маловідходних та ресурсозберігаючих технологій, що дозволить значно скоротити їх навантаження на одну особу чи одиницю площі.

По третє, забруднення земельних ресурсів (як сумарне, так і за видами) в перспективі не повинно перевищувати його сучасний рівень, необхідно передбачити можливість мінімізації забруднення соціально і економічного прийнятого рівня ("нульового" забруднення чекати нереально).

Всі ці критерії повинні бути враховані в процесі розробки концепції стійкого розвитку. Врахування визначених критеріїв дозволить зберегти навколишнє середовище для наступних поколінь і не погіршити екологічні умови їх мешкання.

Проблема вибору показників стійкого розвитку широко обговорюється в світі, нею займається Департамент політичної координації і стійкого розвитку ООН. Ця проблема розглядається на міжнародних конференціях і семінарах.

У 1992 році на конференції ООН з гавколишнього середовища й розвитку в Ріо-де-Жанейро в її головному документі — "Порядку денному на ХХІ століття" — було поставлене питання про необхідність розробити індикатори стійкого розвитку, що враховують численні взаємозв'язки між розвитком суспільства і станом природного середовища. Після Ріо-92 це питання було розглянуте на першій і другій сесіях Міжнародної комісії ООН з навколишнього середовища й розвитку як одне з найбільш актуальних. Рішення ООН про розробку індикаторів стійкого розвитку добровільно підтримали 16 країн, що представляли всі регіони світу і всі типи соціально-економічного розвитку. У ході роботи з індикаторами виявилися специфічні особливості кожної країни, що наклало відбиток на організацію роботи, кількісний і якісний підбір індикаторів і форми національних звітів. У 1992 році Європейське співтовариство вирішило адаптувати систему національних рахунків для обліку параметрів навколишнього середовища. Всесвітній банк також здійснив істотний внесок у розробку індикаторів стійкого розвитку, випустивши в 1995 році доповідь "Моніторинг розвитку навколишнього природного середовища" (Monitoring Environmental Progress [1], присвячену проблемі інформаційного забезпечення процесу стійкого розвитку, включаючи показники стійкого розвитку, з метою оптимізації процесу прийняття рішень. Перший проект цього видання у квітні 1995 року був представлений на засіданні Міжнародної комісії ООН з навколишнього середовища й розвитку.

На саміті тисячоліття Організації Об'єднаних Націй (ООН), що відбувся у вересні 2000 році, 147 держав і урядів, представники 191 країни прийняли "Декларацію тисячоліття", на основі якої був сформульований ряд цілей, цільових показників і 48 індикаторів, що стосуються питань скорочення бідності, освіти, охорони здоров'я, екологічної стійкості, а також створення глобальних партнерств між країнами. Ставиться завдання досягнення більшості кількісних цільових показників до 2015 року.

ВИСНОВКИ

Отже, враховуючи мету нашого дослідження, можемо зазначити, що існують три підходи щодо визначення змісту теорії стійкого розвитку, основні відмінності яких полягають у визначенні пріоритетів у взаємозв'язках між людиною та природою: "антропоцентричний" та біосферно-центричний підхід і вчення про ноосферу. Жоден із підходів повною мірою не відповідає принципам стійкого розвитку, проте окремі елементи кожного є його складовими.

Доведено, що концепція стійкого розвитку повинна лежати в основі стратегії розвитку сільськогосподарського користування в Україні. Невід'ємною умовою цього є соціально-економічний і екологічний розвиток землекористування на основі цілісного комплексного підходу, в рамках якого систематично встановлюються екологічні й екологічні потреби, визначаються можливості та варіанти змін, розробляються заходи щодо забезпечення раціонального землекористування та охорони земель.

Література:

1. Environmental indicators. OECD Core Set. — Paris: Codex 16, 1994. — 160 p.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2012 р.